

A számszerű adatok igen jól bizonyítják a csoportmunka eredményességét, különösen, ha a helyzet pontos ismeretében tudjuk, hogy az osztály tanulmányi átlaga 3,9, tehát nem válogatott jó tanulókból álló közösség.

A csoportmunka hatékonyságának felmérésére még a következő kísérletet végeztem. Két párhuzamos 8. osztály közül az egyikben a fejlődéstörténeti rendszertan témakörének feldolgozását hagyományos formában, a másikban csoportmunkával végeztem. A témazáró ismétlő-rendszerező óra után mindkét osztályban egyforma ellenőrző feladatlapot írtattam. Hozzá kell tennem, hogy a két osztály kb. egyforma tanulmányi eredményű volt. Az eredmény: a hagyományos formában tanított osztályban: 3,9, a csoportmunkával tanított osztályban: 4,4.

A számok önmagukban is beszélnek. Bátran állíthatjuk, hogy ennek az oktatási formának feltétlenül jövője van az élővilág tanításában, hatékony, életképes, de csak akkor, ha helyesen választjuk meg alkalmazásának lehetőségét, szem előtt tartva azt, hogy a csoportmunka az oktatási formák közül csupán az egyik, amelyet ha megfelelő anyagrészek feldolgozásában, megfelelő módon alkalmazunk, a tanári és a tanulói munkát színessé, érdekessé, változatosá és eredményesebbé tesszük.

HOFFMANN OTTÓ

Pécs, Tanárképző Főiskola

A tantárgyi tervezésről

(Az „egyéni” és a „központi” tanmenet viszonya a magyartanításban)

Tagadhatatlan, hogy az oktató-nevelő munka irányítóit a jó szándék vezérli, amikor a tanítás hatékonyságának növelése érdekében „egyéni”, ill. „tematikus” tananyagbeosztást követelnek, pedig a nevelők tízezrei bizonyítják, hogy számukra micsoda *hibetetlen megterhelést*, mennyi fejtörést jelent, vonalazást és öncélú bejegyzést vagy éppenséggel másolást, amíg a sokrovatú; különböző színű tintával kitöltött mammut-tanmenet elkészül, amit esetleg háromszor is visszadobhatnak, ha egy-egy rubrika üresen maradt (pedig nincs olyan iskolavezetőség, mely egy tanterület ilyen méretű „egyéni” tanmeneteit *érdemben* elbírálná). (A problémával foglalkozó néhány cikk adatait l. az irodalomnál!)

Ismét más kérdés, hogy ez a rengeteg többletmunka *megtérül-e* a gyakorlatban. A kérdés etikai-jogi oldalát tekintve pedig mindig erősek a kételyeim, *van-e jogunk* mindezt beosztottainktól megkövetelni.

Szerintem vissza kellene térnünk — éppen a túlterhelés csökkentése végett — az ötvenes években törvényesített, tematikus elrendezésű, de „*címszavas*” tanmenet-*hez*, mely a „menetrend” szerepét töltené be, valamint az anyaggyűjtését is. Ebbe jegyeznénk minden változást, tananyag-összevonást, ill. az év közben szerzett tapasztalatokat, felmerülő ötleteket. Ugyanakkor el kellene látnunk a nevelőket ún. *központi tanmenettel* is, melyet ugyanúgy használnának, mint bármely segédeszközt, kézikönyvet, folyóiratot stb., mely nemcsak a tematikus elrendezéshez, hanem az egyes órák megtervezéséhez is adna ötleteket.

Miért éppen *ettől* féltlenénk a nevelők önállóságát? Hisz végeredményben „*megkötött a kezét*” a Tanterv, a szakárgyi Útmutatóban és a Kézikönyvben található címszavas tanmenet-javaslat, az összevont tanulócsoportok részére kiadott — s a tan-

menetet hivatalosan is helyettesítő. — vaskos Útmutató, a gimnáziumokban bevezetésre kerülő „kísérleti tanmenet-úrlapok” (Köznevelés, 1970), a tankönyv, a Kézikönyv, a munkafüzet, a program — nem beszélve az igazgatói, a felügyelői munkatervekről, valamint a tanév eleji szakmai tanácskozásokon elhangzó utasításokról.

Semmiképpen sem akarom kétségbe vonni az „egyéni” tervezés lehetőségeit, ennek feltételei azonban legkevésbé sincsenek meg — különösen a tanév elején.

Érdemes volna pl. megvizsgálni, hogy tanáraink tanmenetei *miben térnek el* az Útmutató (Kézikönyv) javasolta beosztástól. Meggyőződésem, mégha egy-két anyagegységet előbb vagy később ütemeznek is be, ezt még nem nevezhetjük „egyéni” tervezésnek.

Hisz az anyag közvetítésének sorrendje többnyire kötött, bár a kötöttség minden tantárgyban más és más jellegű. A sorrendet *megszabja* a tantervi anyag logikája: a tantárgy (ill. a mögötte álló szaktudomány) tudományos rendszere, a tankönyvi anyag tematikus elrendezése, egymásra épülő sorrendje, belső összefüggése (azaz: struktúrája); sok esetben a kronológia, a didaktikai fokozatosság stb.

Vajon *hány órát szánbatunk* egy-egy témakör vagy anyagegység elvégzésére? *Megszabja* a Tanterv (keret-óraszámok!), az anyag terjedelme, nehézségi foka, a tankönyvi feldolgozás stb. Ettől is alig térhetünk el!

Egyéni tervezést kívánhat viszont az alapismeretek pótlása, a gyenge készségek megerősítése, a helyi nevelési problémák megoldása stb. A tanév eleji tájékozódás és felmérés azonban nem tár fel minden hiányosságot, év közben is felbukkannak újak és újak, így megszüntetésüket nemcsak szeptemberben, hanem „*menet közben*” is meg kell terveznünk.

A továbbiakban csupán egyetlen tantárgy, *a magyar nyelv és irodalom* sajátos tervezési problémáira térek ki.

Itt *egyéni tervezést kíván* pl. a *kiegészítő* vagy a *belyesírási típusbábák* folyamatos javítása. Ugyancsak egyéni lehet a *fogalmazási anyag*, melynek gyakorlatrendszerét a Tanterv és Utasítás (371—2.) szerint külön rovatban kell feltüntetni. Az írásbeli kifejezőképesség fejlesztése a Tanterv előírta műfaji keretben, tematikusan történik, „*öntörvények*” szerint: A téma-(tartalom) ugyanis bizonyos fokig determinálja a műfajt (fogalmazásfajtat), a kettő együtt pedig a szerkesztést és a nyelvi formákat. A képzés gyakorlatsorát meg kell tehát tervezni, de csak kerettémákra sok esetben, mivel a konkrét tartalom — a tanulók élményeitől függően — év közben más-más lehet. Így pl. betervezhetem egy munkafolyamat leiratását, de hogy konkrétan mit sikerül majd megfigyeltetnem, az év közben derül ki.

Az esetleges *helyi irodalmi emlékek* megtekintése vagy a helyi irodalmi hagyományok megbeszélése (jó lenne, ha a tervezés erre is gondolna!) is beiktatható az egyéni, de a „központi” tanmenetbe is.

Mindezek *érdemben nem zárják ki* a „központi” tanmenet szükségességét. Ilyenek iránt *mindig volt igény*, ilyenek készültek is mindig, csak nem olyan mennyiségben, ahogy a nevelők kívánták. (Itt csupán a KPTI, az OPI sokszorosított tanmeneteire hivatkozom, az MM utasítására az összevont osztályú iskolák részére szerkesztett Útmutatókra, valamint a gimnáziumi „kísérleti tanmenet-úrlapokra”, de köz tudott, hogy megyék, járások művelődésügyi osztályai is időnként ellátják iskoláikat ezekkel a hasznos segédeszközökkel.)

Mit tartalmazzon és milyen elrendezésben az „irányító” jellegű vagy „központi” tanmenet? Erről tapasztalataim alapján nyilatkoznék.

Az új Tantervhez készített (osztályonként 20—30 sűrűn gépelt ívoldalny) tanmeneteim *négyes beosztásúak*. A valóságban persze jóval több tantárgyi ágazatra

bontható, mind a nyelvtan, mind az irodalom, ezek azonban természetszerűleg egymásba fonódnak. A tantárgyi ágazatokat tehát egységben kell szemlélnünk.

A tematikus elrendezésben többnyire a tantervi felsorolás, a tankönyvi feldolgozás, ill. az Útmutató és a Kézikönyv címszavas tanmenet-javaslatának sorrendjét követtem.

A nyelvtani tanmenet egyik órája pl. ilyen anyagot tartalmaz:

1. sz. melléklet

I. hó 6. hét

7. óra

Nyelvtani ismeretek:	Nevelés:	Beszédművelés, kifejező tevékenység:	Helyesírás:
<p>A névszók: (Tájékozódás, ismétlés, gyakorlás.) Fogalmak: Az előző osztályban tanultak.</p>	<p>A nyelvi tények összefüggése, rendszerszerűsége, valóságábrázoló szerepe. (Világn. n.) A szovjet technika forradalmi fejlődésének érzékeltetése. (Szemléltető szöveg.) A szocialista munkavereseny és az ifjúsági szervezetek jelentősége. (Tk. 53. o. feladat.) A kizsákmányolás formái régen (52 : 4). (Világn. n., nemzetk. n.) Az esztétikai ízlés fejlesztése. (51 : 1., 52 : 2.)</p>	<p>A kifejező olvasás és helyes kiejtés gyakorlása. (51—2. o.) <i>Stiluselemzés:</i> Az igei és a nominális stílus a jellemzésben. (51 : 1., 52 : 2.) — A melléknév és a „költői jelző” (pl. József A.: Nyár, Csoszogi). <i>Mondatalkotási gyak.:</i> Jellemzés melléknévi jelzők és határozók felhasználásával. (Pl. Kedves olvasmányhősöm stb.) — Egyeztetés (vö. 53 : f.). <i>Irodalom:</i> Hernádi: Helyesen, szépen magyarul, 22—6, 71.; Nyelvelde 37.: Benecdy: Nyelvművelő tanácsok 70—9.; H. O.: Mondatalkotás 50—7.</p>	<p>Ismétlő gyakorlás.</p> <p><i>Irodalom:</i> Helyesírási segédkönyv 108—30.</p>

Az első rovat tehát a nyelvtani ismereteket jelöli meg, utal az óra fontosabb didaktikai feladataira, s felsorolja a kialakítandó nyelvtani fogalmakat. Azt is jelzi, mely fogalmakat kell a tanulónak a meghatározás szintjén is ismernie.

A második oszlop — a Tanterv és a Nevelési Terv szellemében — a nyelvtani anyagból adódó nevelési feladatokat, lehetőségeket körvonalazza. (A témakörökét külön is megfogalmaztuk.)

A nevelési lehetőségek két forrásból adódnak. Az egyik a nyelvtan mint rendszer. Amikor ugyanis a nyelvi jelenségek rendszerszerűségére, összefüggéseire, továbbá egymásra hatására, állandó mozgására, változásaira, fejlődésére világítunk rá, egyúttal a dialektikus materializmus alaptörvényeit illusztráljuk szemléleti fokon, s ezzel a tanuló nyelvszemléletét és világnézetét is formáljuk. A másik forrás a tankönyvek szemléltető és példamunka (a lapszámot és a gyakorlat sorszámát is feltüntettük!), mely a tanuló világnézeti, erkölcsi és esztétikai nevelését is szolgálja.

Mivel nyelvtankönyveinkben többnyire nyelvtani és helyesírási fejezetek váltakoznak, s ezeket nem egészíti ki egy harmadik gyakorlatsor, mely a nyelvi jelenségeknek a gondolatkiefejezésben betöltött szerepét is bemutatná, ezért a szókincs és a kifejezőképességet fejlesztő gyakorlatok nem állnak össze egységes rendszerre.

Ezt próbálja áthidalni harmadik rovatunk *Beszédművelés, kifejezőképesség* címén. Mindenekelőtt a helyes és a szép kiejtés gyakoroltatását sugalmazzuk. Sajnálatos, hogy míg az idegen nyelvek oktatásában szükségesnek tartjuk a helyes hang-

képzés és a kiejtés rendszeres gyakorlását, a magnó és a hanglabor felhasználását, többnyire nem jut eszünkbe, hogy pl. nyelvtanórákon is gyakoroltassuk a helyes hangképzést, vagy a helyesírás tanításakor a tanulók hallási érzeteit is segítségül hívjuk (pl. a hangok időtartama, az íráskép és a kiejtés eltérése, a mondatrészek tagolása stb. esetén).

Mindaddig, míg *Fischer Sándor A beszéd művészete* vagy *Hernádi Sándor Beszédechnika* c. művéhez hasonló általános iskolai *beszédechnikai gyakorlókönyv* nem készül, a tankönyvben levő példaanyag hangoztatását szorgalmazzuk, ugyanígy a szövegek olvastatásával a mondat tartalmának megfelelő helyes dallam, hangszín, tempó gyakorlását, elsajátítását is.

A közlő-kifejező tevékenység fejlesztését szolgálják a különféle *mondatalkotási gyakorlatok* és a néhány mondatos *nyelvtani fogalmazások*. Az utóbbiak éppen azt mutatják be, mi az adott nyelvi jelenség szerepe a közlésben. Mindezeket *szógyűjtés* és *szóértelmezés* előzi meg vagy kíséri.

A *nyelvi* vagy *stiluselemzés* — irodalmi és szakszövegek felhasználásával — a gondolati tartalom és a nyelvi forma azonos értékűségét, a nyelvi kifejezés hajlékonyságát, kifejező erejét vizsgálja, így a tanulók esztétikai ízlését is fejleszti.

A negyedik rovatot, a *helyesírás*ét részleteztük legkevésbé, mivel ennek szabály- és gyakorlatrendszerét a tankönyvek részletesen tartalmazzák. Isméltő feladatokat bőségesen terveztünk, ezek konkrét anyagát esetenként a tanár határozza meg.

Az irodalmi tanmenet egyik szelvényét ugyancsak bemutatjuk:

2. sz. melléklet
III. hó 2. hét
68. óra

Irodalmi anyag:

Arany:

A szegény jobbágy
(Bemutató, megbeszélő elemzés újr olvastatással, vázlat.)
Alcím; analízis szerkezete; a jobbágyélet és a főúri életforma ellentétes képei; jelzők.

Irodalom:

Kézikönyv 120—1.; Irodalmi elemzések I. 46.; Tanulmányok a világnézetű nevelés köréből (szerk. Seres J.) 259.

Nevelés:

A jobbágy és főúri életforma szembeállítása; anyagi kizsákmányolás, jogtalanság, megalázó bánásmód; a költő együttérzése, állásfoglalása.
(Esztétikai, világnézetű nevelés.)

Irodalom-elmélet:

Az életkép.

Kifejezőképesség (fogalmazás):

A két életformát jellemző ellentétes jelzős szerkezetek gyűjtése.

Mondatalkotási gyak.

(szóban):

Mi a versben a legfelháborítóbb?

Felszólítás — bizonyítással, cáfolással.

Eszerint az első rovat az *irodalmi olvasmányokat* tartalmazza — néhány módszerbeli utalás, valamint a tartalmi és formai elemzésre vonatkozó szempontok kíséretében.

Jártasságok, készségek, képességek fejlesztése, szokások kialakítása az irodalomtanítás minden részterületén folyik; ezeket a tanmenetben sem tudjuk mereven elkülöníteni. Az első rovatban az olvasás, a szóbeli kifejezés és a versmondás fejlesztését szolgáló feladatok kaptak helyet. Feltűntettük a könyvnelkülieket is, valamint az otthoni olvasásra szánt és az „ajánlott” olvasmányokat is. A szöveggyűjtemény olvasmányait írók és témák szerint kapcsoltuk a tantervi anyaghoz — kiegészítés, készségfejlesztés céljából.

A második oszlop — a Tantervvel és a Nevelési Tervvel összhangban — az irodalmi anyagból adódó *nevelési feladatokat*, tevékenységi formákat jelöli meg témákra és órákra lebontva.

A harmadik rovat az *irodalomelméleti ismereteket* tünteti fel.

A negyedik oszlop a *fogalmazási gyakorlatrendszer*. Anyagát, munkaformáit az irodalmi témakörök jellegéhez igazodva az előírt négy dolgozat (műfaj) köré csoportosítottuk. Beiktattunk ismétlő feladatokat is, valamint olyan — a Tantervben előírt — gyakorlattípusokat (értékelés, felszólalás, bizonyítás, cáfolás stb.), melyekből iskolai dolgozatot nem kell írni.

Minden dolgozathoz két-három témát is felsoroltunk, és a követelményeket is körvonalaztuk.

A gyakorlatrendszer nagyrészt írásbeli feladatokat tartalmaz, többségüket azonban megelőzi a szóbeli fogalmazás, ill. a tanári előkészítés. A fogalmazások eszmei, nevelési tartalmát, a tanulók állásfoglalásra készítettségét is megpróbáltuk sugalmazni.

Meg kell még említenünk, hogy az év eleji *felmérést és tájékozódást* részterületenként (olvasás, kiejtés, beszédtechnika, kifejező tevékenység, versmondás, elemzés, helyesírás stb.) több órára „húztuk szét”, hogy a tanárnak minél több alkalma nyíljon a sokoldalú információszerezésre, hisz mindezeket a tanév folyamán figyelembe kell vennie — az alapismeretek pótlásához, alapkészségek fejlesztéséhez stb.

Az egyes óráknál feltüntettük az anyagegységgel foglalkozó *módszertani szakirodalom* könyvészeti adatait is.

A „központi” tanmenet beosztása természetesen *sokféle* lehet, s még számtalan más jellegű anyagot is tartalmazhat. Pl.: más anyagrésszel, tantárggyal való koncentrációt, a szemléltető anyagot (könyv, kép, térkép, festmény, hanglezem, diafilm stb.), a tanulók számára ajánlott irodalmat stb. Az idő és terjedelem azonban *korlátot szab* a tervezőnek is. (Az előbb bemutatott tanmenetek egy-egy szelvényének összeállítása pl. *több mint egy órát* vett igénybe.)

A részletes, az igazi „*egyéni*” tervezés az *óravázlat* keretében történik, hisz az anyag mennyiségét és mélységét, az ismeretnyújtás és készségfejlesztés logikai menetét, gondolkodási műveleteit, módszereit, szervezési formáit (frontális, differenciált, csoportmunka, programozás) stb. — a tantervi követelmények, osztályának adottságai és a helyi körülmények figyelembevételével — csak *a tanár alkotó személyisége* szabhatja meg.

Ehhez hadd idézzük Bölcs István megszívlelendő sorait: „Tudomásul kellene vennünk, hogy a pedagógia, az órákra, hetekre, nevelési folyamatokra lebontott nevelési munka *csak részben irható elő, csak részben tervezhető*... A mi munkánk *érdemi része* ott kezdődik, ahol már nem lehet tervezni, óravázlatot írni és böngészni, hanem amikor feláll egy tanuló, és azt mondja: „Nekem...”, „hozzám...”, „tőlem...”. Hogy ezekhez a megnyilatkozó pillanatokhoz eljuthassunk, ki kell lépünk a tankönyv, a preparált gondolkodás, a preparált ítéletek szűrkeségéből.” (Aki nem férnek a skatulyákba. Köznevelés, 26. (1970, 3—4.)

S valóban! Az *alkotó emberre* kell apellálnunk! Az alkotó emberre, aki *a tanítási órán* mutathatja meg igazán, mit tud; aki túl a tervezésen a legváratlanabb fordulatokat is megoldja az intuíció segítségével; aki normák, utasítások, paragrafusok dzsungelétől övezve — alkotó módon tud elbírálni munkát, teljesítményt, hozzáállást. Jobban, mint bármely elektronikus számológép.

Ennek az alkotó pedagógusnak szánám a „központi” tanmenetet. Ötleteket szeretnék adni, hogy válogathasson „egyéni” tervezéséhez; sok-sok keresgéléstől, vonalazástól szeretném megkímélni, hogy legyen ideje önképzésre vagy éppen pihenésre.

Meggyőződésem (és tapasztalatom), ha az első évben „másol” is a nevelő, később egyre több önállóságot visz tervező munkájába, amikor is az „egyéni” és a „központi” elgondolások *egybeötvözve* szolgálják a tanuló személyiségjegyeinek sokoldalú formálását.

IRODALOM

- Takács Etel*: Tematikus tervezés a nyelvtanításban. MNyIrTan. 1959. 5—6. sz.
Szemere Gyula: Útmutató az ált. iskola 5—7. osztályának nyelvtankönyvéhez. Magyartanítás 1963—1965. 4—5. sz.
Rózsa Józsefné: Útmutató az ált. iskola 8. osztályának nyelvtankönyvéhez. Uo. 1966. 4—5. sz.
A szerző: Magyar irodalmi tanmenet az 5—8. osztály számára. Városi és Járási Művelődésügyi Osztály, Mohács, 1963—1967.
A szerző: Miről fogalmaztatnék az ötödik osztályban? Magyartanítás 7/1964,1/:6—12.
Fajcsék Magda: A kifejezőképesség fejlesztésének módszereiről. Bp., 1968.
Hernádi Sándor: Kézikönyv a magyar nyelvtan tanításához az ált. iskolák 5. és 6. osztályában. Bp., 1967.
Hernádi Sándor—Rózsa Józsefné: Kézikönyv a magyar nyelvtan tanításához az ált. iskolák 7. és 8. osztályában. Bp., 1968.
Horváth Gedeonné—Vörös József: Tanári kézikönyv a magyar irodalom tanításához az ált. iskolák 5. és 6. osztályában. Bp., 1967.
Horváth Gedeonné—Vörös József: Tanári kézikönyv a magyar irodalom tanításához az ált. iskolák 7. és 8. osztályában. Bp., 1969.
Horváth Imréné: Osztályfőnöki terv. Módszertani Közlemények, 1970. 1—2. sz.
Hoffmann Ottó: Magyar nyelvtani tanmenet az 5—8. osztály számára. Megyei Művelődésügyi Osztály, Pécs, 1970.
Hoffmann Ottó: Gyakorlatrenőzser az írásbeli kifejezőképesség fejlesztésére a 6. osztályban. Módszertani Közlemények, 10. (1970, 4): 261—7.
Huba János: Tartalmi munka vagy adminisztráció? Köznevelés, 25. (1969, 22): 27.
Kadosa Árpád: Széthulló tanévek. Uo. (1969, 23): 7—8.
Heszler József: Új úrlap — régi rovatokkal. A tantárgyi tervezés orvoslásra váró kérdései. Uo. 26. (1970, 5): 9.
Kísérleti tanmenet-úrlapok a gimnáziumokban. Tantervi témakörök. Uo. 26. (1970, 16): 2.
Rózsa Józsefné: Tematikus tervezés. Magyartanítás, 1971. 1—3. sz.

Polvár Paula